

TUPROQQAL'A YODGORLIGI VA UNING TARIXIY
AHAMIYATI

Normetov Bunyod Jasur o'g'li

Termiz davlat universiteti tarix fakulteti

Arxeologiya yo'nalishi talabasi

Annotatsiya: *Tuproqqal'a yodgorligi qadimgi Xorazm vohasining eng muhim arxeologik markazlaridan biri hisoblanadi. U milodiy III–IV asrlarda Xorazm shohlarining siyosiy va madaniy markazi sifatida xizmat qilgan. Qal'aning murakkab me'moriy tuzilishi, devorlarining balandligi, ichki saroy va xo'jalik binolari qadimgi Xorazm davlatining yuqori darajadagi shaharsozlik an'analari va mudofaa tizimidan dalolat beradi. Tuproqqal'adan topilgan devoriy suratlar, haykaltaroshlik namunalaridan tortib, sopol buyumlar va yozuvlarga cha bo'lgan topilmalar o'sha davr jamiyatining diniy qarashlari, san'at darajasi hamda ijtimoiy-siyosiy hayotini chuqur yoritib beradi. Yodgorlik O'rta Osiyo xalqlarining davlat boshqaruvi, diniy e'tiqodlari va madaniy merosini o'rganishda bebaho manba hisoblanadi.*

Kalit so'zlar: *"Yer shahri", Sergey Pavlovich Tolstov, Kiyiklar zali, Qirollar zali, G'alaba zali, 200 ga yaqin xo'jalik va turar-joy, Kushonlar, Sosoniylar*

Kirish: Tuproq-qal'a yoki "Yer shahri" - Qadimgi Xorazmning eng qimmat va mahobatli yodgorliklaridan biridir. Qoraqalpog'iston Respublikasi Ellikqal'a tumani hududida, Bo'ston qishlog'idan 12 km masofada joylashgan. Qadimgi Xorazm sivilizatsiyasining boshqa ko'plab yodgorliklari kabi ushbu yodgorlik ham taniqli arxeolog va tarixchi Sergey Pavlovich Tolstov tomonidan topilgan. Bu qidiruv ishlari 1938 yilda sodir bo'lgan. Shaharning maydoni 120 gektarni tashkil etadi va keyinchalik ma'lum bo'lishicha, bir vaqtlar bu yerda mudofaa devori va kvadrat minoralar bilan o'ralgan shahar va hashamatli qal'a-saroy bo'lgan.

Asosiy qism: Tuproqqal'a qadimiy Xorazm sivilizatsiyasining eng yirik va mashhur yodgorliklaridan biridir. Bir vaqtlar muhtasham qal'a qadimiy shaharning o'zagi bo'lib, eramizning II-III asrlarida Xorazm shohlarining qarorgohi bo'lgan. Bu yerda, mudofaa devori orqasida dushman hujumlaridan himoya galereyalari bo'lib, ko'plab ko'chalar va savdo rastalari joylashgan, shuningdek markazda keng old ko'cha mavjud bo'lgan. Qadimgi shahar shunchalik katta ediki, uning hududi 200 ga yaqin xo'jalik va turar-joy binolaridan iborat 10 ta kvartalni o'z ichiga olgan. Har bir kvartalda o'zlarining kichik-markazlari bo'lib, ularda ziyoratgohlar va hunarmandchilik binolari joylashgan. Shaharda 2,5 mingdan ortiq aholi yashagan, ularning yarmi saroy qarorgohida ishlagan. Saroy alohida e'tiborga loyiqdir. Uning qanchalik ulug'vor va hashamatli ekanligini tasavvur qilish qiyin emas, chunki uning balandligi 40 metrga yetishi mumkin va saroy haykaltaroshlik va rasmlar bilan bezatilgan 150 xonadan tashkil topgan saroydan iborat

MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS

bo'lgan. Tuproq qal'a majmuasi - shahar, yuqori saroy va shimoliy majmuadan iborat. Shahar - maydoni 500×350 m. to'g'ri burchakli shaklda bo'lib, balandligi 8-9 metrli mudofaa devorlari bilan o'ralgan. Bundan tashqari, shahar ko'plab yassi burchakli to'rtburchak minoralariga ega bo'lib, yon atroflari keng xandaq bilan o'ralgan. Shahar darvozasi murakkab inshoot shaklida qurilgan bo'lib, ushbu darvozadan butun shahar bo'ylab qal'agacha kengligi 9 m bo'lgan markaziy ko'cha o'tgan. Otashparastlar ibodatxonasida ko'plab o'choqlar aniqlangan. Yodgorlikdagi yana bir binoda qo'chqor shoxlari, shisha idishlar, gips haykallar parchalari ko'rinishidagi oltin bilan ishlov berilgan bilaguzuklar va boshqa zargarlik buyumlari topilgan. Yuqori saroy - kesilgan piramida shaklidagi saroyning asosiy massivi hom g'ishtdan qurilgan bo'lib, fasadi vertikal bo'rtib chiqqan naqshlar tizimi bilan bezatilgan. Tahorat xonasi, qurol-yarog'lar saqlash xonasi sifatida ishlatilgan taxminan 100 taga yaqin inshootlar hozirga qadar saqlanib qolgan. Yuqori qavatda tavba qilish uchun qurbonliklar qilinadigan ibodatxona mavjud bo'lgan. Saroyning asosiy qismini ibodat va marosim xonalari majmuasi egallagan. Inshootning devorlari naqshlar bilan, unga tegishli beshta zal esa rangbarang sopol barelyeflar bilan bezatilgan. Ushbu bezaklardan oz qismi bizgacha yetib kelgan. "Qirollar zali" qurbonlik qilinadigan maxsus xonada Xorazmning 23 qirollari tasvirlari (haykal shaklidagi) oldida olov yonib turar edi. "G'alaba zali" sultonlarga qirollik sharafiga nishonini topshirish marosimini tasvirlayotgan, savlat bilan o'tirgan qirollar va ularning ustida girdikapalak bo'layotgan ma'budalar barelyeflari bilan bezatilgan. "Qora tanli jangchilar zali" tokchalarida tik turgan qirollarning barelyef tasvirlari mavjud edi. Qora tanli jangchilarning kichik haykallari qirollarga karnay chalib ehtirom keltirardi. "Kiyiklar zali" ushbu hayvonlarning haykallari bilan bezatilgan bo'lib, ularning tepasida griffin tasvirlari bor edi. Ushbu turdagi bezaklar ehtimol, o'simlik va hayvonot dunyosida hayot bardavomligiga sababchi bo'lgan. "Niqob bilan raqs tushiladigan" zal misteriyalar (diniy mavzudagi dramalar) namoyish etish uchun mo'ljallangan bo'lib, zal devorlarida raqsga tushayotgan erkak va ayollarning tasvirlari qisman saqlanib qolgan. Asosiy tokchada, tashqi ko'rinishiga ko'ra, yirtqich maxluq bilan ma'budaning tasviri mavjud bo'lgan. Qolgan ikki katta tokchalarda ehtimol, unga yo'ldosh ma'budlar joylashishgan. Zalning markazida qurbonlik qilinuchi supa bo'lgan. Eng muhim topilmalardan biri bu Qadimgi Xorazm hujjatlari hisoblanadi. Terida yozilgan qo'lyozmalarda, turli xil narsa va buyumlarning kelishi, eng qadimiysi Xorazm asrining (milodiy I asrning boshlari) 188-252 yillari bo'lgan bir necha sanalar qayd etilgan. Daraxtga yozilgan qo'lyozmalarda esa, bir necha Xorazmiylar tarkibiga kiruvchi ishga layoqatli (ozod va qul) erkaklarning ro'yxatlari yozib qoldirilgan. Shimoliy saroy majmuasi. Ushbu majmua - Tuproq qal'a shahridan taxminan 100 km. uzoqlikdagi, maydoni 12 gektar keladigan bir necha binolar jamlanmasidir. Ushbu binolardan biri oq va qora fondagi, katta va kichik rozetta va boshqa gullar bilan bezatilgan rangbarang devoriy tasvirlar, shuningdek, pastki oyoq va ko'ylakni tasvirlagan haykal qoldiqlariga ega 50 ta xonadan iborat. Tuproqqal'aning shimoliy sharqiy qismida maxsus ko'tarma

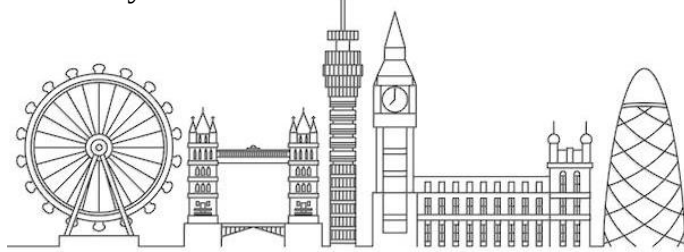
MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS

supa (bal. 14 m, mayd. 80*80 m) ustiga xom g'ishtdan saroy qurilgan. Unga yondosh qilib balandligi 25 m li 3 ta minorasi bo'lgan ark binosi (mayd. 40×40 m) bunyod etilgan. Arkka sharq tomonidan ko'tarma yo'lak orqali kirilgan. Tuproqqal'ada 100 ga yaqin turar joy, xo'jalik binolari va 8 ta saroy xonalari qazilgan. Tuproqqal'a qadimiy Xorazm davlatining poytaxtlaridan biri bo'lib, u yerda shohlar yashagan va davlat ishlarini boshqargan. Yodgorlikdan topilgan surat va buyumlar Xorazmda san'at, me'morchilik, yozuv va hunarmandchilikning yuqori darajada rivojlanganini isbotlaydi. Devoriy rasmlarda e'tiqodiy timsollar va mifologik obrazlarning tasvirlanishi xalqning diniy qarashlari haqida ma'lumot beradi. Tuproqqal'a orqali qadimgi Xorazmning Kushonlar, Sosoniylar va boshqa davlatlar bilan bo'lgan aloqalari ham o'rganiladi. Shuningdek, bu yerda Kushon hukmdorlari Vima- Kadfiz, Xuvishka hukmronligi davriga oid tangalar, sherning oltin boshi va barelyef tayyorlash uchun alebaster shakllari topilgan. Qazishmalar davomida olimlar Tuproq-qal'aning qiziqarli tafsilotini ta'kidlashdi: ellinistik uslubidagi badiiy rasmlar nafaqat saroy binolarini, balki oddiy fuqarolarning turar-joylarini ham bezatgan, bu esa qadimiy shaharning yuksak madaniyatidan dalolat beradi. Qal'a uch qavatdan iborat bo'lgan. Uning xonalaridan ko'plab yodgorliklar topilgan: oziq-ovqat qoldiqlari (suyaklar, urug'lar), idishlarning bo'laklari va butun qismlari, turli xil idishlar, zargarlik buyumlari, haykallar (eng mashhur haykallardan biri - Ruhoniy haykali), rasmlar va hatto qadimgi Xorazm qo'lyozmalari. Tuproqqal'aning janubi-sharq tomonidan 30 km uzoqlikda joylashgan boshqa arxeologik yodgorliklar ham mavjud bo'lib, ular qatoriga „Ellik qal'a vohasi“ning yana bir muhim tarkibiy qismi bo'lgan Qo'yqirilgan qal'a kiradi. Yana bir shu kabi manzilgoh Ayoq qal'adir. Xorazm poytaxti miloddan avvalgi 305-yildan so'ng, afrig'iylar sulolasi davrida Kat (zamonaviy Beruniy) shahriga o'zgartirilgan, ammo Tuproqqal'a shahri milodiy VI asrgacha gullab-yashnashda davom etgan.

Xulosa: Tuproqqal'a yodgorligi qadimgi Xorazm sivilizatsiyasining siyosiy, madaniy va diniy hayotidan dalolat beruvchi noyob manba hisoblanadi. Uning me'moriy qurilishi, san'at asarlari va arxeologik topilmalari orqali o'sha davr jamiyatining taraqqiyoti, davlat boshqaruvi hamda madaniy qadriyatlari haqida muhim ma'lumotlar olish mumkin. Tuproqqal'a nafaqat Xorazm tarixini, balki butun Markaziy Osiyo sivilizatsiyasining rivojlanish bosqichlarini yoritishda beqiyos ahamiyat kasb etadi. Shu bois yodgorlik O'zbekistonning boy madaniy merosini o'rganishda va kelajak avlodga yetkazishda muhim tarixiy manba sifatida qadrlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Xorazm tarixi. Urganch-1997
2. Matniyozov S, Sotlikov A, Jahon tarixi va madaniyatida Xorazm. Xorazm-1999
3. Tolstov S.P. Qadimgi Xorazm madaniyatini izlab. T-1964
4. Azimboy Sa'dullayev. Xorazm ma'mun akademiyasi. Xiva-2000

MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC
SOLUTIONS

5. Sharqshunoslik 2-son. T-1991
6. Istoriya Xorazma.T. Fan-1973
7. Arxeologlar hikoya qiladi. Mualliflar jamoasi. T. 1976
8. Arsikovskiy A. Arxeologiya asoslari. T. 1970

